

Ustawodawstwo rosyjskiej Dumy Państwowej dotyczące utworzenia guberni chełmskiej

The legislation of the Russian State Duma regarding creation of the Chełm Governorate

Streszczenie: Niniejszy artykuł stanowi podsumowanie realizacji procedury ustawodawczej w rosyjskim parlamencie na początku XX w. w kwestii wyodrębnienia guberni chełmskiej. Wydaje się, że dotychczasowe badania naukowe odnoszące się do problematyki wydzielenia tej nowej jednostki podziału administracyjno-terytorialnego (historyczne, wyznaniowe, społeczne, gospodarcze) należy kontynuować. Wnoszę o uwzględnienie także aspektów ustrojowo-prawnych.

Słowa kluczowe: gubernia chełmska, rosyjska Duma Państwowa, procedura legislacyjna, ustawodawstwo rosyjskiej Dumy Państwowej, akty normatywne niższego rzędu.

Abstract: This article is a summary of the legislative procedure in the Russian parliament at the beginning of the 20th century regarding the separation of the Chełm governorate. It seems that the current scientific research (historical, religious, social, economic), related to the problem of separating this new unit of administrative and territorial, should be continued. In this article constitutional and legal aspects were also taken into account.

Keywords: Chełm Governorate, Russian State Duma, legislation procedure, legislation of the Russian State Duma, lower-order normative acts.

Utworzenie guberni chełmskiej i wydzielenie jej z generał-gubernatorstwa warszawskiego było jedną z najważniejszych kwestii mobilizujących polską opinię publiczną na początku XX w. Fakt ten zaniepokoił Polaków znajdujących się pod władzą każdego z zaborców, ale największy oddźwięk spowodował niewątpliwie na terenach podporządkowanych władzom carskiej Rosji, a szczególnie w Królestwie Polskim. W ówczesnej publicystyce pojawiły się wielokrotnie ponawiane w naszej historiografii zarzuty dokonania „czwartego rozbioru Polski” czy hasła wzywające do przestrzegania „żałoby narodowej”.

Przynależność państwowa ziem leżących w wąskim pasie na zachód od rzeki Bug, które dzisiaj wchodzą w skład województwa lubelskiego, była na przestrzeni prawie tysiąca lat do początku XX w. bardzo zmienna. Niezwykle skomplikowane były też na tych terenach stosunki narodowościowe i religijne. Powstała na ten temat

bardzo obszerna literatura naukowa, wyznaniowa, publicystyczna¹. Wydzielenie guberni chełmskiej spowodowało jeszcze większą aktywność publikacyjną uczonych, polityków, dziennikarzy, działaczy społecznych i religijnych. Zainteresowanie to trwa do dnia dzisiejszego. Powstają interesujące opracowania odnoszące się do stosunków wyznaniowych, narodowościowych, społecznych, gospodarczych, oświatowych². Wydaje się, że najsłabiej reprezentowane są badania na temat statusu ustrojowo-prawnego tej nowej jednostki administracyjnej. Ta problematyka wymaga, moim zdaniem, dalszej eksploracji przez historyków ustroju i prawa. Przede wszystkim ze względu na skomplikowany system nadzoru władz rosyjskich nad gubernią chełmską (minister spraw wewnętrznych Rosji, generał-gubernator kijowski, generał-gubernator warszawski, ale także inne organy administracji specjalnej imperium). Na szczególną uwagę zasługuje także skomplikowany stan prawny w zakresie prawa sądowego (jeszcze kilka lat temu jeden z polskich sądów powszechnych zwrócił się do mnie o ekspertyzę, jakie szczegółowe przepisy prawa spadkowego obowiązywały w stolicy guberni – Chełmie w drugiej dekadzie XX w.).

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie podstawowych danych na temat działalności legislacyjnej rosyjskiego parlamentu w kwestii wyodrębnienia guberni chełmskiej. Poza powszechnie znaną i wielokrotnie cytowaną ustawą z dnia 6 lipca (23 czerwca) 1912 r. wskazane zostaną także inne akty normatywne odnoszące się do funkcjonowania tej nowej jednostki administracyjnej. Mam nadzieję, że poczynione tu ustalenia będą pomocą dla innych uczonych sięgających do tej tematyki, zwłaszcza w obliczu zjawiska drastycznego zmniejszenia umiejętności posługiwania się językiem rosyjskim wśród młodszej generacji historyków ustroju i prawa. Oczywistym wyzwaniem wydaje się szczegółowa weryfikacja, czy to

¹ A. Wrzyszc, *Ustawodawstwo o wydzieleniu guberni chełmskiej i jego realizacja*. Praca doktorska przygotowana w Zakładzie Historii Państwa i Prawa UMCS pod kierunkiem naukowym Prof. dr. hab. Artura Korobowicza, Lublin 1994, dysertacja w bibliotece Katedry Historii Państwa i Prawa na Wydziale Prawa i Administracji UMCS w Lublinie, s. 12-36. W rozdziale I. tej rozprawy starałem się wykorzystać najważniejsze pozycje z tej bogatej literatury w trakcie omawiania przynależności państwowej Chełmszczyzny, stosunków religijnych i narodowościowych na jej terenie, roli Chełma jako ośrodka administracji na przestrzeni dziejów.

² W dniu 6 grudnia 2012 r. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim odbyła się międzynarodowa konferencja poświęcona 100-leciu wyodrębnienia guberni chełmskiej. Tytuł tego sympozjum to: „Chełmszczyzna. Między imperium a narodem”. Lublin – Chełm – Łuck (wygłosiłem tam referat pt. *Specyfika ustrojowa guberni chełmskiej (1912-1915)*). Wystąpienia zaprezentowane na tej konferencji zawierają, moim zdaniem, podsumowanie dotychczasowych badań na temat wydzielenia guberni chełmskiej. Wymienię tu tylko kilka opublikowanych niedawno pozycji: J. Lewandowski, *Królestwo Polskie wobec Austro-Węgier*, Warszawa 1986; *idem*, *Masowe wystąpienia antyokupacyjne w Królestwie Polskim w latach 1915-1918*, „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Folia Societatis Scientiarum Lublinensis. Humanistyka” 1988, vol. 30, nr 1-2; *idem*, *Zmiany w strukturze narodowościowej i wyznaniowej ludności Lubelszczyzny w czasie I wojny światowej*, „Annales UMCS” 1991/1992, sectio F, vol. XLVI/XLVII, 13; J. Cabaj, *Spółczesność guberni chełmskiej pod okupacją niemiecką i austriacką w latach I wojny światowej*, Siedlce 2006; *idem*, *Unici Podlascy wobec ukazu tolerancyjnego z 30 kwietnia 1905 r.*, „Rocznik Białskopodlaski” 1996, t. IV; A. Giza, *Neoslawiści a kwestia wyodrębnienia Chełmszczyzny w początkach XX wieku*, „Rocznik Chełmski” 1996, t. 2; D. Szewczuk, *Chełmska Dyrekcja Naukowa*, Lublin 2012.

ustawodawstwo rzeczywiście zostało wprowadzone w życie. Wsunąłbym także dodatkowy postulat wykorzystania tych badań do prac komparatystycznych nad szczególnym statusem jednostek podziału administracyjnego tworzonych na pograniczach państwowych (np. Alzacja i Lotaryngia – II Rzesza Niemiecka, województwo śląskie – Rzeczypospolita Polska w okresie międzywojennym, obszar Sudetów – III Rzesza Niemiecka i in.).

Za pierwszy krok w kierunku utworzenia guberni chełmskiej na płaszczyźnie parlamentarnej należy uznać decyzję o zapewnieniu gwarancji dla ludności prawosławnej, że będzie ona miała swoje przedstawicielstwo w Dumie. Dotyczyło to wyznawców prawosławia, którzy zamieszkiwali tereny guberni siedleckiej i guberni lubelskiej. Regulacje te zawarte były w ukazie z 24 (11) grudnia 1905 r., zapewniały one wybór jednego reprezentanta do izby niższej Dumy. Należy podkreślić, że udział w głosowaniu mogli wziąć także mieszkańcy powiatów z niewielką liczbą parafii prawosławnych. Na podstawie tej ordynacji na posła do II i III Dumy wybrano prawosławnego biskupa chełmskiego Eulogiusza³.

Następnym etapem prac przygotowawczych nad utworzeniem guberni chełmskiej, który określić można jako przedparlamentarny, był okres od początku 1907 r. do wiosny 1909 r. Na początku 1907 r. projekt powołania tej nowej jednostki administracyjnej został zatwierdzony przez Radę Ministrów, a wkrótce potem przez cara⁴. Oczekiwanie na wprowadzenie tego projektu pod obrady Dumy trwało ponad dwa lata, ale w tym czasie na forum parlamentu rosyjskiego trwały drobne utarczki związane ze sprawą chełmską (np. sprawa nauczania języka polskiego w dwóch gimnazjach nauczycielskich: w Chełmie i Białej, kwestia statusu religijnego kaplicy w Opolu w powiecie włodawskim guberni siedleckiej). Aktywną rolę w debatach na forum Dumy odegrał biskup Eulogiusz. Te drobne konflikty były swego rodzaju sprawdzianem rozkładu sił politycznych przed kluczową ideą wyodrębnienia guberni chełmskiej⁵.

Początek faktycznego procesu ustawodawczego w rosyjskim parlamencie w zakresie interesującej nas problematyki zainicjowany został późną wiosną 1909 r. W maju projekt wydzielenia guberni chełmskiej dotarł do kancelarii Dumy. Moment istotny z formalnego punktu widzenia to wniesienie go pod obrady w dniu 1 czerwca (19 maja) 1909 r. Warto podkreślić, że w tym przypadku złamano dotychczasowe zwyczaje parlamentarne: przedłożono tylko jeden egzemplarz projektu, który

³ Archiwum Główne Akt Dawnych, Kancelaria Generał-Gubernatora Warszawskiego, Nr 9014, k. 1, 5, 25-26; Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Kancelaria Gubernatora Lubelskiego (dalej: KGL), Nr 1897: 3/2 t, k. 79-80; P.P. Wieczorkiewicz, *Biskup Eulogiusz i oderwanie Chełmszczyzny od Królestwa Polskiego*, [w:] *Historia XIX i XX wieku. Studia i szkice*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 89-90; A. Kopruckowniak, *Społeczeństwo Lubelszczyzny wobec wyborów do drugiej Dumy Państwowej*, „Rocznik Lubelski” 1967, t. X, s. 278-287.

⁴ APL, KGL, Nr 1897: 3/2 t, Zapiska po diełu ob obrazowaniu chołmskoj gubernii (1907), k. 250; M. Wierzchowski, *Sprawa Chełmszczyzny w rosyjskiej Dumie Państwowej*, „Przegląd Historyczny” 1966, t. LVII, z. 1, s. 102; P.P. Wieczorkiewicz, *Biskup Eulogiusz...*, s. 91.

⁵ Zob. bliżej: P.P. Wieczorkiewicz, *Biskup Eulogiusz...*, s. 92; Z. Łukawski, *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906-1909*, Wrocław 1967, s. 136-137.

nie był uzupełniony o materiały dodatkowe. Szczególnie bulwersujący, z punktu widzenia dotychczasowych reguł funkcjonowania carskiej biurokracji, był brak pozytywnych opinii generał-gubernatorów warszawskich (prawie wszystkie z nich to stanowiska negatywne)⁶.

Dalsza procedura legislacyjna w rosyjskiej Dumie Państwowej była dość skomplikowana i długotrwała. Rozpoczęły ją prace w komisji wniosków ustawodawczych, która odesłała projekt do specjalnej podkomisji. Ta faza działań w parlamencie trwała od listopada 1909 r. do grudnia 1910 r. Następnie projekt przekazano do komisji prac ustawodawczych, która obradowała nad nim od 14 (1) lutego do 5 maja (22 kwietnia) 1911 r. Na forum pełnego składu Dumy wprowadzono go w maju tego roku, ale ze względu na kryzys parlamentarny letnią sesję parlamentarną zakończono wcześniej w czerwcu 1911 r. Z tego powodu pierwsze obrady plenarne w sprawie kontrowersyjnego projektu odbyły się dopiero po kilku miesiącach: 6 grudnia (25 listopada) 1911 r. Po niezwykle burzliwych obradach Duma uchwaliła ustawę większością głosów 156 przeciwko 108 w dniu 9 maja (26 kwietnia) 1912 r. Od tego momentu proces legislacyjny przyspieszył błyskawicznie. Od 17 (4) maja toczył się już w izbie wyższej rosyjskiego parlamentu, czyli w Radzie Państwa, gdzie powołano specjalną komisję do rozpatrzenia projektu. W bardzo szybkim tempie ustawa Dumy znalazła się na posiedzeniu plenarnym Rady Państwa, która zatwierdziła ją 27 (14) czerwca 1912 r. Punktem finalnym prac ustawodawczych było uzyskanie akceptacji cara w dniu 6 lipca (23 czerwca) 1912 r.⁷

Trwająca ponad trzy lata (wiosna 1909-lato 1912) procedura legislacyjna w rosyjskich realiach była nacechowana różnorodnymi rozwiązaniami, które należy uznać za specyficzne, kontrowersyjne, a nawet represyjne. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na niespotykaną liczbę wystąpień i bardzo wielu parlamentarzystów, którzy się do nich zgłaszaali. Niektórzy występowali wielokrotnie. Przykładem niech będzie aktywność wspomnianego wyżej biskupa Eulogiusza. W trakcie obrad plenarnych w Dumie zabierał on głos kilkanaście razy, a posłowie Koła Polskiego Jan Harusewicz, Alfons Parczewski i Lubomir Dymśza czynili to po kilkadziesiąt razy. Oponenti kwestionowali wzajemnie swoje dane statystyczne na temat przynależności narodowościowej i religijnej ludności na terenach, z których zamierzano utworzyć gubernię chełmską. W pewnym momencie proponowano nawet włączenie do tej nowej jednostki podziału administracyjno-terytorialnego

⁶ *Gosudarstwiennaja Duma. Stienograficzeskije otczoty. Trietij sozyw 1909, siessija wtoraaja, czast IV*, S. Pietiersburg 1909, s. 1441, 1445; K. Kindler, *Die Cholmer Frage 1905-1918*, Frankfurt am Main 1990, s. 100.

⁷ P.P. Wieczorkiewicz, *Polityka rosyjska wobec Królestwa Polskiego w latach 1906-1914*, praca doktorska, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, t. III, Warszawa 1976, s. 528, 553-562, 634; Z. Łukawski, *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej wobec kwestii chełmskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1966, z. 17, s. 165, 168; *Priloženija k stienograficzskim otczotam Gosudarstwiennoj Dumy. Trietij sozyw siessija czetwiortaja, 1910-1911*, t. V, S. Pietiersburg 1911, nr 440, s. 1; P.P. Wieczorkiewicz, *Biskup Eulogiusz...*, s. 94; A. Awriech, *Stołypin i trietja Duma*, Moskwa 1968, s. 124-126, 134, 136-140, 147; J. Pasternak, *Narys istorii Chołmszczyny i Pidlaszja*, Winipeg-Toronto 1968, s. 118-119; „Chołmskij Narodnyj Kalendar na 1913 rok”, Chełm 1912, s. 46-47.

terenów położonych na wschód od Bugu. Bardzo kontrowersyjne były też pomysły na temat usytuowania guberni chełmskiej w strukturze ustrojowej imperium rosyjskiego (podległość generał-gubernatorowi warszawskiemu czy generał-gubernatorowi kijowskiemu, czy bezpośrednio ministrowi spraw wewnętrznych Rosji). Posłowie polscy starali się za wszelką cenę przeciągać obrady, metodą było na przykład zgłoszenie kilkuset poprawek, strona przeciwna starała się to udaremnić (najprostszym sposobem było ograniczanie czasu wystąpień). Mimo zarzutów, że to złamanie procedury legislacyjnej, rozwiązanie to okazało się skuteczne⁸.

Ustawa z dnia 6 lipca (23 czerwca) 1912 r. o utworzeniu ze wschodnich części guberni lubelskiej i siedleckiej osobnej guberni chełmskiej, z wyłączeniem jej spod zarządu generał-gubernatora warszawskiego (*Ob obrazowanii iż wostocznych czastiej Lublinskoj i Siedleckoj gubernij osoboj Chołmskoj guberni, s izjatijem jejo iz uprawlenija Warszawskiego gienierał-gubernatora*)⁹ stanowiła swego rodzaju akt wiodący, do którego dostosowywano kolejne przepisy ustanawiane przez parlament rosyjski, ale także inne akty normatywne niższego rzędu (można je zakwalifikować jako przepisy wykonawcze). Ustawa z 6 lipca (23 czerwca) 1912 r. nie miała mocy nadrzędnej w stosunku do pozostałych ustaw, ale jako pierwszy akt normatywny w interesującej nas kwestii zakreśliła ramy i wytyczyła kierunki dalszych prac. Celem podjętej później procedury legislacyjnej było stworzenie kompleksowych i spójnych uregulowań zapewniających sprawne funkcjonowanie organów państwa rosyjskiego w guberni chełmskiej posiadającej szczególny status ustrojowy. W mojej ocenie cel ten nigdy nie został w pełni osiągnięty¹⁰.

Ustawa z dnia 6 lipca (23 czerwca) 1912 r. o utworzeniu guberni chełmskiej składała się z trzynastu artykułów. Oznaczono je cyframi rzymskimi. Strukturę wewnętrzną poszczególnych artykułów skonstruowano niekonsekwentnie. Niektóre z nich podzielono na punkty oznaczone cyframi arabskimi i podpunkty wyróżnione za pomocą małych liter. W innych wyodrębniono punkty (cyfry arabskie bez nawiasów) i podpunkty (cyfry arabskie z nawiasami)¹¹.

Pierwsza grupa obejmuje pięć rozdziałów, które omawiają problematykę podziału administracyjno-terytorialnego nowej guberni, siedziby władz gubernialnych (Chełm), przebiegu linii granicznych (gubernialnej, powiatowych i gminnych)¹². Przepisy te zredagowano w sposób mało profesjonalny, pojawiło się

⁸ P.P. Wieczorkiewicz, *Polityka rosyjska...*, t. III, s. 537-549; Z. Łukawski, *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej wobec...*, s. 165, 167-168; M. Wierzchowski, *Sprawa Chełmszczyzny...*, s. 108-111; K. Kindler, *op. cit.*, s. 191-119, 201-221; *Prilożeniya k stienograficzskim...*, *Trietij sozyw siessija cze-twiortaja, 1910-1911*, t. V, S. Pietiersburg 1911, nr 440, s. 1-426; A. Awriech, *op. cit.*, s. 126-131, 134, 136-140, 147; „Gazeta Sądowa Warszawska” 1912, R. XL, nr 7, s. 103-104.

⁹ *Sobranije Uzakonienij i Rasporiażenij Prawitelstwa izdawajemoje pri Prawitelstwujuszczem Sienatie* (dalej: SUIRP) z 17 (4) lipca 1912 r., nr 128, odtąd pierwszy, s. 1120, 2377-2380.

¹⁰ Powołuję się tu na moje ustalenia zawarte w monografii: A. Wrzyszczyński, *Gubernia chełmska. Zarys ustrojowy*, Lublin 1997, s. 55. Wybrane fragmenty tej publikacji zostały wykorzystane w niniejszym artykule.

¹¹ *Ibidem*, s. 55-56.

¹² SUIRP z 17 (4) lipca 1912 r., nr 128, odtąd pierwszy, s. 1120, 2377-2378.

wiele nieścistości i wątpliwości¹³. Druga grupa to rozdziały VI-IX. Zawarto w nich reorganizację organów państwowych wywołaną utworzeniem tej nowej jednostki administracji lokalnej. Dotyczyło to tworzenia nowych urzędów i sądów oraz likwidacji dotychczasowych. W sposób szczególny potraktowano sprawę szkolnictwa i sądownictwa¹⁴. Rozdziały X-XIII odnoszą się do usytuowania guberni chełmskiej w strukturze ustrojowej carskiej Rosji oraz uregulowania ustawodawstwa, które miało obowiązywać na terenie tej nowej jednostki administracyjnej. Fundamentalny był rozdział X, w którym zawarta została zasada bezpośredniej podległości guberni chełmskiej ministrowi spraw wewnętrznych Rosji i wyłączenia jej spod zwierzchności generał-gubernatora warszawskiego. Dalsze regulacje dalekie były od klarowności. Podporządkowanie urzędów i sądów nowej guberni organom państwowym imperium rosyjskiego było niezwykle skomplikowane i, moim zdaniem, nieracjonalne. Dotyczyło to przede wszystkim sądownictwa, szkolnictwa i administracji specjalnej¹⁵.

Nawiązując do celów naukowych niniejszego artykułu wskazanych wyżej, należy zwrócić uwagę na specyfikę ustrojową i prawną guberni chełmskiej jako jednostki administracyjno-terytorialnej leżącej na pograniczu większych struktur o charakterze państwowym, czy przede wszystkim administracyjnym¹⁶.

Liczne wątpliwości w literaturze naukowej wzbudziła kwestia formalnego odseparowania guberni chełmskiej od Królestwa Polskiego. Obrady w Dumie były w tej sprawie szczególnie burzliwe. Ostatecznie zdecydowano jednak o wyłączeniu guberni chełmskiej spod władzy generał-gubernatora warszawskiego, bez rozstrzygnięcia o jej przynależności do Królestwa Polskiego (być może wpłynęły na to obawy o przestrzeganie prawa międzynarodowego)¹⁷. Z drugiej strony radykalni posłowie rosyjscy nie chcieli zgodzić się na wyodrębnienie tej jednostki administracyjno-terytorialnej z Królestwa Polskiego, żeby nie podkreślać w ten sposób szczególnego statusu Królestwa Polskiego w ramach carskiej Rosji¹⁸. Przez ponad dwa lata w oficjalnych aktach normatywnych panował duży chaos w tej kwestii. Na podstawie przeprowadzonych przeze mnie badań mogę stwierdzić, że po 30 marca 1915 r. rozbieżności były o wiele mniejsze. Powszechnie są używane nazwy: „gubernie Królestwa Polskiego i gubernia chełmska” oraz „gubernie generał-gubernatorstwa warszawskiego i gubernia chełmska”¹⁹.

¹³ A. Wrzyszc, *Gubernia chełmska...*, s. 56-57.

¹⁴ SUiRP z 17 (4) lipca 1912 r., nr 128, odtień pierwszy, s. 1120, 2378, rozdz. VI-VIII; A. Wrzyszc, *Gubernia chełmska...*, s. 57.

¹⁵ SUiRP z 17 (4) lipca 1912 r., nr 128, odtień pierwszy, s. 1120, 2378-2380, rozdz. X-XIII; A. Wrzyszc, *Gubernia chełmska...*, s. 57-59.

¹⁶ A. Wrzyszc, *Distinctiveness of the Politico-Administrative System of the Chełm Governorate (1912-1915)*, „Právnícké Listy” 2018, nr 2, s. 15-22.

¹⁷ M. Wierzchowski, *Sprawy Polski w III i IV Dumie Państwowej*, Warszawa 1966, s. 203; M. Tańska, *Sprawa chełmska*, Warszawa 1918, s. 12-14.

¹⁸ A. Wrzyszc, *Gubernia chełmska...*, s. 59-60.

¹⁹ *Ibidem*, s. 60-61.

Jak wyżej wspomniano, uchwalenie ustawy o wyodrębnieniu guberni chełmskiej pociągnęło za sobą wzmożoną aktywność legislacyjną rosyjskiej Dumy Państwowej. W niniejszym artykule zaprezentowane zostaną następne ustawy w zasadzie w kolejności chronologicznej (dla przejrzystości wywodów poczyniony jednak zostanie jeden wyjątek). Zakończeniem rozważań będzie przywołanie aktów normatywnych, które nie są powiązane z działalnością rosyjskiego parlamentu, ale miały, według mnie, znaczenie dla kształtowania specyfiki ustrojowej guberni chełmskiej.

Uwzględniając kryterium chronologiczne, na pierwszym miejscu należy wskazać ustawę z 9 lipca (26 czerwca) o wyasygnowaniu ze Skarbu Państwa środków pieniężnych na przysposobienie Chełma do pełnienia roli stolicy guberni (*Ob otpuskie iż gosudarstwiennogo kaznaczejstwa sriedstw na prisposoblenije goroda Chołma k nadobnostiam gubernskiego goroda*)²⁰. Wydaje się, że w tym miejscu należy dokonać odstępstwa od kolejności czasowej i przytoczyć ustawę późniejszą, ale pozostającą w bezpośrednim związku merytorycznym. Była to ustawa o finansowaniu budowy gmachów dla urzędów gubernialnych z 5 lipca (22 czerwca) 1914 r. (*Ob otpuskie iż gosudarstwiennogo kaznaczejstwa sriedstw na okonczanije rabot po wozwiedieniju w gorodie Chołmie zdanij dla uczrieźdienij wiadomstwa Ministierstwa Wnutriennych Dieł*)²¹.

Bardzo ważne znaczenie dla funkcjonowania organów administracji w guberni chełmskiej miała ustawa z 20 (7) lipca 1913 r. o ustanowieniu etatów chełmskich urzędów gubernialnych podległych Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Miejskiego Zarządu Policji w Chełmie (*Ob ustanowlenii sztatow Chołmskich gubernskich uczrieźdienij wiadomstwa Ministierstwa Wnutriennych Dieł i Chołmskiego gorodskiego policejskiego uprawlenija*)²². W tym samym dniu 20 (7) lipca 1913 r. zatwierdzona została przez cara ustawa o Chełmskiej Izbie Skarbowej (*Ob uczrieźdienii kazonnoj pałaty w gorodie Chołmie*)²³. Następną pod względem kolejności chronologicznej była ustawa z 20 (7) maja 1914 r. o zapewnieniu środków finansowych na przeprowadzkę urzędów należących do resortu spraw wewnętrznych z Siedlec do Chełma (*Ob otpuskie iż gosudarstwiennogo kaznaczejstwa sriedstw na pokrytije proizwiedionnych w 1913 godu raschodow po pierewodu uczrieźdienij wiadomstwa Ministierstwa Wnutriennych Dieł iż goroda Siedleca w gorod Chołm*)²⁴. O kilka miesięcy późniejsza była ustawa o zwiększeniu liczby etatów Chełmsko-Wołyńskiego Zarządu Dóbr Państwowych z 5 lipca (22 czerwca) 1914 r. (*Ob uwieliczenii sztata Chołmsko-Wołyńskiego uprawlenija ziemliedlja i gosudarstwiennych imuszczestw*)²⁵. Ostatnim aktem rangi

²⁰ SUIRP z 29 (16) lipca 1912 r., nr 147, otdiel pierwszy, s. 1296, 2752.

²¹ SUIRP z 18 (5) lipca 1914 r., nr 158, otdiel pierwszy, s. 1799, 2646.

²² SUIRP z 12 sierpnia (30 lipca) 1913 r., nr 162, otdiel pierwszy, s. 1495, 3346-3353.

²³ SUIRP z 15 (2) sierpnia 1913 r., nr 164, otdiel pierwszy, s. 1534, 3412-3413.

²⁴ SUIRP z 26 (13) maja 1914 r., nr 116, otdiel pierwszy, s. 1293, 1298. O faktycznej realizacji tej ustawy zob. bliżej: A. Wrzyszczyk, *Chełm jako stolica guberni (1913-1915)*, „Rocznik Chełmski” 2002, t. 8, s. 18.

²⁵ SUIRP z 18 (5) lipca 1914 r., nr 158, otdiel pierwszy, st. 1810, s. 2651-2652.

ustawowej była ustawa z 16 (3) lipca 1914 r. o strukturze sądownictwa w guberni chełmskiej i o zmianie etatów niektórych stanowisk sądowych spowodowanej przez utworzenie tej guberni (*Ob ustrojstwie sudiebnoj czasti w Chołmskoj guberni i o wyzywajemom obrazowanijem nazwannoj guberni izmienienii sztatow niekotorych sudiebnych ustanowlenij*)²⁶.

Dla ułatwienia dalszych badań nad statusem ustrojowo-prawnym guberni chełmskiej konieczne wydaje się przywołanie najistotniejszych, moim zdaniem, aktów normatywnych niższego rzędu odnoszących się do tego zagadnienia. Przytoczę je także w kolejności chronologicznej.

- Rozporządzenie ministra finansów z 30 (17) lipca 1913 r. (*Ob obrazowanii Chołmskogo akciznogo uprawlenija, ob. uprazdnenii Łomżyńsko – Płocko – Suwalskiego gubernińskiego akciznogo uprawlenija i o przicislenii Łomżyńskiej i Płockiej gubernij k wiedieniju Warszawskiego, a Suwalskiej guberni k Kowienskomu gubernińskim akciznym uprawlenijam*)²⁷.
- Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z 19 (6) sierpnia 1913 r. (*Ob ustanowlenii granicy mieźdu Chołmskoj i Liublinskoj gubernijami*)²⁸.
- Rozporządzenie ministra wojny (przedstawione przez szefa żandarmów) zatwierdzone przez cara 19 (6) września 1913 r. (*O pieriemieszczenii Siedleckiego gubernińskiego żandarmskiego uprawlenija w gorod Chołm s pieriemienowanijem jego w Chołmskoje gubernińskoje żandarmskoje uprawlenije i priswojeniem jemu nowogo sztata*)²⁹.
- Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych wniesione do Senatu Rządzącego 18 (5) lipca 1914 r. (*O raspriedelenii otdielajemych granicnoju czertoju Chołmskoj guberni czastiej ujezdow mieźdu sosiednimi gminami w Liublinskoj i Chołmskoj guberniach*)³⁰.
- Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 23 (10) lipca 1914 r. (*O srokie otkrytij ipotecznoego otdielenija pri chółmskom okružnom sudie, ob ustanowlenii poriadka pieiredaczi dieł iz odnogo ipotecznoego otdielenija w drugoje i ob ustanowlenii osobych wriemennych prawił, koimi dołżny rukowodstwo-watsia ipotecznyje otdielenija Liublinskogo, Siedleckogo i Chołmskogo okružnych sudow pri pieredacze oznaczennyh dieł*)³¹.

²⁶ SUiRP z 25 (12) lipca 1914 r., nr 168, otdiel pierwszy, s. 1952, 2810-2813. Ustawa ta wyróżniała się dużą szczegółowością i obszernością, ale nigdy nie weszła w życie. Powodem były decyzje władz carskich wynikające bieżącej sytuacji w czasie I wojny światowej; A. Wrzyszc, *Gubernia chełmska...*, s. 65-68.

²⁷ SUiRP z 13 września (31 sierpnia) 1913 r., nr 188, otdiel pierwszy, s. 1783, 4052.

²⁸ SUiRP z 29 (16) sierpnia 1913 r., nr 186, otdiel pierwszy, s. 1775, 4025-4026. Na temat faktycznej realizacji tego aktu normatywnego, zob. A. Wrzyszc, *Delimitacja guberni chełmskiej*, „Annales UMCS” 1991, sectio G, vol. XXXVIII, 23, s. 315-327.

²⁹ SUiRP z 13 lutego (31 stycznia) 1914 r., nr 30, otdiel pierwszy, s. 324, 486-487.

³⁰ SUiRP z 31 (18) lipca 1914 r., nr 181, otdiel pierwszy, s. 2021, 2945-2948. Decyzja w sprawie guberni lubelskiej zapadła w dniu 14 (1) czerwca 1914 r., a w sprawie guberni chełmskiej w dniu 10 lipca (27 czerwca) 1914 r.; A. Wrzyszc, *Gubernia chełmska...*, s. 70.

³¹ SUiRP z 28 (15) lipca 1914 r., nr 174, otdiel pierwszy, s. 1990, 2866-2872.

- Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 6 września (24 sierpnia) 1914 r. (*O priostanowlenii otkrytija ipotecznoago otdielenija pri Chołmskom okružnym sudie*)³².

Celem tego artykułu jest inspiracja do dalszych badań naukowych. Mam nadzieję, że wskazane wyżej kierunki zostaną wykorzystane. Moje przekonanie umacnia umiejscowienie tej publikacji. Księga poświęcona niezwykle cenionemu w polskiej i europejskiej nauce historii ustroju i prawa Panu Profesorowi Marianowi Ptakowi będzie niewątpliwie źródłem, do którego sięgać powinni młodzi adepci nauk historyczno-prawnych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych, Kancelaria Generał-Gubernatora Warszawskiego.

Archiwum Państwowe w Lublinie, Kancelaria Gubernatora Lubelskiego.

Gosudarstwiennaja Duma. Stienograficzeskije otczioty. Trietij sozyw 1909, siessija wtoraja, czast IV, S. Pietiersburg 1909.

Priłożenija k stienograficzeskim otcziotom Gosudarstwiennoj Dumy. Trietij sozyw siessija czetwiortaja, 1910-1911, t. V, S. Pietiersburg 1911.

Sobranije Uzakonienij i Rasporiaženij Prawitielstwa izdawajemoje pri Prawitielstwujuszcziem Sienatie 1912, 1913, 1914.

Literatura naukowa

Awriech A., *Stołypin i trietja Duma*, Moskwa 1968.

Cabaj J., *Spółeczeństwo guberni chełmskiej pod okupacją niemiecką i austriacką w latach I wojny światowej*, Siedlce 2006.

Cabaj J., *Unici Podlascy wobec ukazu tolerancyjnego z 30 kwietnia 1905 r.*, „Rocznik Bialsko-Podlaski” 1996, t. IV.

Giza A., *Neoslawiści a kwestia wyodrębnienia Chełmszczyzny w początkach XX wieku*, „Rocznik Chełmski” 1996, t. 2.

Kindler K., *Die Cholmer Frage 1905-1918*, Frankfurt am Main 1990.

Kopruckowniak A., *Spółeczeństwo Lubelszczyzny wobec wyborów do drugiej Dumy Państwowej*, „Rocznik Lubelski” 1967, t. X.

Lewandowski J., *Królestwo Polskie wobec Austro-Węgier*, Warszawa 1986.

Lewandowski J., *Masowe wystąpienia antyokupacyjne w Królestwie Polskim w latach 1915-1918*, „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Folia Societatis Scientiarum Lublinensis. Humanistyka” 1988, vol. 30, nr 1-2.

---

³² SUiRP z 10 września (28 sierpnia) 1914 r., nr 242, odtień pierwszy, s. 2328, 3402-3403.

- Lewandowski J., *Zmiany w strukturze narodowościowej i wyznaniowej ludności Lubelszczyzny w czasie I wojny światowej*, „Annales UMCS” 1991/1992, sectio F, vol. XLVI/XLVII, 13.
- Łukawski Z., *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej w latach 1906-1909*, Wrocław 1967.
- Łukawski Z., *Koło Polskie w rosyjskiej Dumie Państwowej wobec kwestii chełmskiej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1966, z. 17.
- Pasternak J., *Narys istorii Chołmszczyzny i Pidlaszja*, Winnipeg-Toronto 1968.
- Szewczuk D., *Chełmska Dyrekcja Naukowa*, Lublin 2012.
- Tańska M., *Sprawa chełmska*, Warszawa 1918.
- Wieczorkiewicz P.P., *Biskup Eulogiusz i oderwanie Chełmszczyzny od Królestwa Polskiego*, [w:] *Historia XIX i XX wieku. Studia i szkice*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979.
- Wieczorkiewicz P.P., *Polityka rosyjska wobec Królestwa Polskiego w latach 1906-1914*, praca doktorska Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, t. III, Warszawa 1976.
- Wierzchowski M., *Sprawa Chełmszczyzny w rosyjskiej Dumie Państwowej*, „Przegląd Historyczny” 1966, t. LVII, z. 1.
- Wierzchowski M., *Sprawy Polski w III i IV Dumie Państwowej*, Warszawa 1966.
- Wrzyszczyński A., *Chełm jako stolica guberni (1913-1915)*, „Rocznik Chełmski” 2002, t. 8.
- Wrzyszczyński A., *Delimitacja guberni chełmskiej*, „Annales UMCS” 1991, sectio G, vol. XXXVIII, 23.
- Wrzyszczyński A., *Distinctiveness of the Politico-Administrative System of the Chełm Governorate (1912-1915)*, „Právnické Listy” 2018, nr 2 (Vydava Fakulta právnicka Zapadoceske university v Plzni),
- Wrzyszczyński A., *Gubernia chełmska. Zarys ustrojowy*, Lublin 1997.
- Wrzyszczyński A., *Ustawodawstwo o wydzieleniu guberni chełmskiej i jego realizacja*, praca doktorska przygotowana w Zakładzie Historii Państwa i Prawa UMCS pod kierunkiem naukowym Prof. dr. hab. Artura Korobowicza, Lublin 1994, dysertacja w bibliotece Katedry Historii Państwa i Prawa na Wydziale Prawa i Administracji UMCS w Lublinie.
- „Chołmskij Narodnyj Kalendar na 1913 rok”, Chełm 1912.
- „Gazeta Sądowa Warszawska” 1912, R. XL, nr 7.